

УДК 316.652

С. А. Скриль

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. УшинськогоВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
У РІЗНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ

Цивілізаційний і глобалізаційний підходи до розвитку та функціонування політичних систем є одними з найбільш глибоких наукових поглядів на фундаментальні основи існування держави та суспільства.

Актуальність дослідження полягає у визначенні тенденцій впливу глобалізації на функціонування та розвиток політичних процесів у різних цивілізаційних системах.

Об'єкт дослідження – політичні системи країн сучасних цивілізацій.

Предмет дослідження – спільне та особливе у формуванні та розвитку політичних систем, що існують у різних цивілізаційних умовах.

Тенденції світової глобалізації досліджувались у працях Дж. Біллінгтона, Д. Белла, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, А. Вебера, С. Гантінгтона. Серед українських дослідників слід виділити О. Білоруса, В. Воронову, К. Градова, О. Довгала, В. Зінченко, С. Наумкіну, Ю. Яковця та інших.

Проблематика цивілізаційного виміру сучасного світового порядку та глобальної взаємодії націй-держав знайшла глибоке обґрунтування в працях С. Кримського, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, В. Седнева, А. Шморгуна та інших. Серед зарубіжних дослідників цивілізаційній тематиці приділяли увагу Ф. Фукуяма, Е. де Фреде, С. Гантінгтон та інші авторитетні вчені.

У науковій спільноті не існує єдиної точки зору на причини глобалізації. Економісти стверджують, що глобалізація є результатом транснаціоналізації фінансових ринків. Культурологи вважають, що глобалізація пов'язана з вестернізацією культури. На думку політологів, її причиною є «експансія демократичних цінностей» [1, с. 45]. Беззаперечним є лише визнання глобалізації об'єктивним процесом, що має системний характер та охоплює всі сфери суспільного життя. У результаті глобалізації світ стає більш пов'язаним і більш залежним від усіх його суб'єктів. У політиці глобалізація полягає в послабленні національних держав, трансформації їх політичних систем у напрямі уніфікації політичних режимів, формування єдиних стандартів функціонування інститутів політичних систем, тотальної імплементації норм міжнародного права в національні правові системи.

Як зазначає В. Зінченко, глобалізація припускає зрощення економік (і водночас інститутів політики, ідеології, системи управління) усіх країн в одну-єдину економічну систему з перспективою подібної політичної та ідеологічної уніфікації та можливої (хоча й не завжди бажаної) культурно-духовної стандартизації. Глобалізація сприяє взаємозв'язку та взаємозалежності всіх країн, «спресовує» світ у єдине ціле, перетворює планету на «світове село» («global village») зі спільними проблемами [2, с. 29].

Слушно є думка С. Наумкіної та Ю. Ткачук, які стверджують, що, оскільки країни світу значно відрізняються за масштабами і рівнем соціально-економічного розвитку, результати впливу глобалізації на окремі держави та групи держав також не однакові. Крім того, створюючи сприятливі умови для кооперації та співробітництва, які «звужуються» під впливом глобалізації, світ водночас стає «вразливішим» для конфліктів і насилля. І хоча глобалізація та демократизація, здавалося б, тільки підтверджують кантівську теорему «демократичного світу» (демократичні держави не воюють одна з одною), сам процес транзитиву, переходу та трансформації внутрішньополітичних режимів може бути фактором дестабілізації міжнародного порядку [3, с. 122, 128].

За переконанням Ф. Фукуяма, сьогоденний глобалізм – це глобалізм по-американськи, який має всеосяжний характер [4, с. 14–15].

Поступова американізація (вестернізація) сучасного світового порядку значно трансформувє культурно-цивілізаційні вектори розвитку різних народів. У цьому сенсі обґрунтованими є міркування М. Покровського про те, що глобалізаційні процеси підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – хай то нації-держави, національні соціокультурні традиції чи певні типи свідомості. Національно-державний фактор, безперечно, зберігається (зокрема, у вигляді окремих держав, урядів тощо), але перестає бути визначальним. Суспільства починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури [5, с. 38].

Глобалізаційні процеси в сучасному світі призводять до певного конфлікту, протистоянню цивілізацій, оскільки західні моделі політичної та економічної систем не можуть «підкорити» традиційні форми функціонування інших культур. Проблематика зіткнення цивілізацій в умовах глобалізації глибоко досліджена відомим американським політологом С. Гантінгтоном.

Цивілізаційний вимір політичних, соціально-економічних процесів у світі виступає фундаментальною міждисциплінарною методологією в умовах глобалізації.

У сучасній науці існує багато визначень цивілізації. Так, на думку С. Кримського, цивілізацію слід розглядати як окрему, відносно автономну, здатну до самоорганізації та саморозвитку поліетнічну соціокультурну систему, яка має свої географічно-часові виміри, базові духовно-культурні цінності та відносно стійкі структури економічних, суспільно-політичних та культурних форм. За визначеними ознаками та критеріями класифікації виділяються такі сучасні цивілізації, як західна, східнохристиянсько-євразійська, латиноамериканська, мусульмансько-афразійська, індійсько-південноазійська, китайсько-східноазійська, японсько-далекосхідна та Тропічна Африка як квазіцивілізаційна спільнота [6, с. 8].

С. Гантінгтон визначає цивілізацію як певну культурну спільноту. На його переконання, ідентичність на рівні цивілізації стає все більш важливою. Дослідник вказує на існування таких цивілізацій, як західна, індієтська, ісламська, конфуціанська, латиноамериканська, православно-слов'янська, японська, африканська [7].

Цивілізацію як обґагороджену культуру визначає Е. де Фреде. А культура, на його думку, – це сукупність поведінкових практик, що набуваються та змінюються в межах певної групи і забезпечують можливість комунікації між ними [8, с. 17].

У контексті історичного розвитку визначає цивілізацію В. Якунін. Зокрема, він вказує, що цивілізаційний підхід в історії є реальністю майже протягом 150 років, однак вивчення історії продовжує будуватись на лінійній парадигмі, успадкованій від епохи Просвітництва Гегелем і Марксом. Цивілізація розглядається в цьому аспекті як поняття, що визначає усе людство в цілому, тобто як синонім поняття «культура». Але існує й інший спосіб трактування цивілізації – як сукупності самостійних планів історичного розвитку, що виникли на особливій національно-територіальній основі [9, с. 9].

Т. Орлова виділяє такі сучасні цивілізації: індійську, китайську, японську, європейську, латиноамериканську, північноамериканську, євразійську, арабо-мусульманську, тропікоафриканську [10].

У релігійному аспекті можлива така класифікація цивілізацій: біблейська (охоплює усі християнські конфесії), конфуціанська, індійська (заснована на індуїзмі та буддизмі) і мусульманська цивілізації.

Значна кількість наведених визначень поняття цивілізації дозволяє виокремити ключові її елементи, а саме просторово-часовий вимір; базові духовні цінності, що формують сталі моделі поведінки в політичній, економічній і побутовій сферах; «стратегічний план» розвитку та взаємодії з іншими локальними цивілізаціями. Важливим цивілізаційним елементом є також право, яке формує нормативну (а тому й мотиваційно-поведінкову) сферу функціонування великих спільнот.

Як зазначає С. Гантінгтон, відмінності між цивілізаціями не просто реальні, вони найбільш суттєві. Цивілізації відрізняються своєю історією, культурою, традиціями і, що найголовніше, релігійним складником. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людиною, особистістю і колективом, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про права та обов'язки, свободи та примуси, рівність та ієрархію. Ці відмінності склалися століттями і не зникнуть у майбутньому. Вони більш фундаментальні, ніж відмінності між ідеологіями та політичними режимами [7].

Кожна цивілізація має свої особливі політичні форми, які характеризуються певною стійкістю та здатністю до відновлення, протидії впливу протилежних політичних моделей.

Аналізуючи особливості європейської локальної цивілізації як автономної самодостатньої частини західної цивілізації, деякі вчені акцентують увагу на таких її ознаках:

- раціоналізм та ідеї про громадянство і юридичні права, успадковані з часів античності;
- персоналістичне ставлення до Бога за наявності релігійного санкціонування активної діяльності, перейнятої з іудейсько-християнської традиції;
- індивідуальний характер економічної діяльності, сформований як традиції античності та варварських народів Західної Європи;
- суспільно-політична самостійність голів домогосподарств – від варварських народів;
- плюралізм, взаємодія та конкуренція основних соціальних сил;
- формування релігійно освяченого ставлення до праці як обов'язку перед Богом [6, с. 9].

В історичному ракурсі взаємодія світоглядних принципів, правових традицій і господарського укладу народів – представників європейської локальної цивілізації сформувала певні параметри уніфікованих політичних систем. Важливо зазначити, що розвиток політичних систем у державах європейської цивілізації відбувся у тісному зв'язку з розвитком економічної та правової систем. Порівняння реформ у державах Західної, Східної, Центральної та Південної Європи, що майже синхронно проводились у другій половині ХХ століття, дозволяє сформулювати певний універсальний алгоритм і методологію трансформацій.

Ліберальна економічна та персонорентристська правова парадигма обумовили формування в багатьох європейських державах, пов'язаних між собою ідеєю створення «Європи без кордонів», схожих політичних систем, які будуються на таких класичних ознаках полікратичної держави:

- 1) соціальним середовищем її існування є відносно однорідне (наскільки це можливо практично) суспільство з численним і міцним середнім класом;
- 2) органи державної влади формуються в результаті застосування певних демократичних процедур, а стосунки між ними складаються на основі принципів поділу державної влади, системи стримувань і противаг, взаємодії гілок влади;
- 3) територіальна структура держави складається з урахуванням балансу інтересів центру та місцевих територіальних спільнот різних рівнів;
- 4) у діяльності органів держави особливу увагу звертають на демократичні форми і методи (зокрема, пошуки компромісу, консенсусу), хоча не виключається й примус за умов загрози конституційному ладу, демократичному порядку;

5) проголошуються та здійснюються на практиці основні демократичні права і свободи громадян, засновані на визнанні загальнолюдських цінностей [11, с. 171–172].

Загальноєвропейські цінності, обумовлені історичним формуванням і розвитком локальної європейської цивілізації, стали «матрицею» функціонування політичних систем у країнах Європейського Союзу. Західна цивілізація (європейська та північноамериканська) за своєю сутністю є відкритою, інтенсивною та інноваційною.

Спроба держав інших локальних цивілізацій імпортувати західні інституційні політичні зразки не завжди мала успіх. Як зазначає С. Кримський, нав'язані Заходом незахідним державам (Японії, Індії, Пакистану, Єгипту, Нігерії, Танзанії, а також Україні та Росії) форми парламентаризму та багатопартійності за умов збереження там традиційних соціальних відносин та орієнтацій не можуть бути цими країнами адекватно сприйняті. Ці суспільства не пройшли школи Ренесансу, Реформації та Просвітництва, не розробили західного ідеалу громадянина-власника – раціоналіста, індивідуаліста та прагматика. По суті, вони мають з аналогічними західними інститутами лише зовнішню, формальну схожість. Західна форма наповнюється принципово іншим (а в різних цивілізаційних регіонах значно відмінним) змістом, що особливо спостерігається на прикладах пострадянських держав [6, с. 3].

Повною протилежністю західним зразкам розвитку є традиційні цивілізації – китайська (конфуціанська), японська та мусульманська, а також тропікоафриканська квазіцивілізаційна система. Перші три засновані на системорентристській (колективістській) моделі організації суспільних форм. Така модель не визнає людину, її права та інтереси найвищою соціальною цінністю. Первинними є держава, релігія (у мусульманстві), інтереси цілісних соціальних спільнот як фундамент сталого, але закритого для зовнішнього впливу функціонування та «розвитку» суспільства. Тропікоафриканську модель організації суспільства можна визнати «недоцивілізацією», що пов'язано з історичними особливостями розвитку африканських народів після розпаду колоніалізму на континенті.

Китайська цивілізація як найбільш «стійка та незламна» у світовій історії (за визначенням К. Ясперса) є «динамічною традиційною цивілізацією», яка ефективно копіює західні економічні інновації, залишаючись при цьому патріархальною моделлю політичної організації.

За твердженням Конфуція, гармонійне існування держави можливе, якщо зберігати закони традиційної китайської сім'ї. Правитель – це батько в сім'ї, він має поводити себе по-батьківськи у ставленні до підданих, а чиновники – то старші сини з відповідними правилами поведінки. Таким чином, і в родині, і в державі має зберігатися суворая ієрархія в стосунках. Людина сприймається крізь призму виконання нею численних правил. Дотримуватися лі (норми і правила) означало «зберігати обличчя», а отже, і свій статус у суспільстві. Порушення лі було рівноцінним «втраті обличчя» і статусу. Також на перший план висувалися сінь – відданість (підданих – правителю, підлеглих – начальнику, дітей – батькам) і чжи – знання, що закарбувалося в надзвичайно шанобливому ставленні китайців до освіти. Отже, у конфуціанстві основне місце займають питання етики, моралі та моральності, що визначає особливості менталітету [10, с. 129].

Китайська політико-правова специфіка – це етатизм, партократія, відмова від принципу поділу влади, невизнання концепції природних прав на конституційному рівні, домінування зобов'язальних і заборонних норм на галузевому рівні, морально-етичний характер правових приписів («хто не працює, той не їсть»), відсутність опозиції в політичному середовищі, фіктивність багатопартійності (політичні партії є «філіями» Комуністичної партії Китаю).

Мета китайської «соціалістичної держави народної диктатури» – побудова сяо кан (конфуціанського «середньозаможного суспільства»). Важливим є також стійкий імунітет проти імпорту західних політичних і культурних

цінностей, що виділяє Китай серед інших традиційних цивілізацій. Глобалізація охопила лише економічну складову китайської самодостатньої соціальної системи. При цьому китайці, запозичуючи західні інновації, поступово захоплюють передові позиції у світовій економіці.

Ще однією традиційною цивілізацією, яка здійснює опір вестернізації, є мусульманська. На відміну від згуртованих конфуціанством китайців, мусульманська спільнота характеризується значною етнічно-релігійною напруженістю. З одного боку, тривалі релігійні протиріччя підривають цілісність та стійкість умми (мусульманської общини). З іншого боку, внутрішня конфліктність впливає на зовнішньо-цивілізаційну агресивність.

Так, події в деяких мусульманських країнах на початку другого десятиріччя XXI століття, відомі як «арабська весна», свідчать про певну залежність мусульманської цивілізації від глобалізаційного впливу вестернізації, а також про заострення внутрішніх соціальних, етнічних і релігійних суперечностей. «Пладдармом» для демократичних експериментів у мусульманському світі стала Лівія після повалення режиму М. Каддафі. Спроба побудувати в цій країні класичну парламентську республіку є викликом для історично сформованого в регіоні авторитаризму.

Вплив глобалізаційних процесів на китайську та мусульманську цивілізації є діаметрально протилежним. Китайці відкинули західні політичні зразки, демонструючи свою духовну непохитність, але запозичили найкращі економічні досягнення європейців та американців. Мусульмани, навпаки, «закрили» економічну систему, не утримавши при цьому політичну стабільність під впливом вестернізації та релігійних конфліктів.

Підсумовуючи аналіз особливостей політичних систем держав трьох сучасних цивілізацій (західної, конфуціанської та мусульманської), слід зазначити, що процеси глобалізації, які мають «американське обличчя», більш прийнятні на європейському континенті, тобто глобалізаційні цінності мають спільні північноамериканські та європейські корені. Китайська цивілізація запозичує в Заході найкраще, модернізує його під свою культурну специфіку (у сфері економіки), непохитно відсікаючи політичні новачки вестернізації. Найбільш агресивно сприймають «глобалізаційну руйнацію» своєї культури (перш за все політичної) країни мусульманського світу.

Література

1. Дергачев В. Глобалистика / В. Дергачев. – М. : Наука, 2005. – 430 с.
2. Зінченко В. Глобалізація і глобалістика : [навч. посібник] / В. Зінченко. – Л. : «Новий Світ-2000», 2014. – 428 с.
3. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 121–128.
4. Переосмысливая современность // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 12–33.
5. Глобализация. Модернизация. Россия // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 34–52.
6. Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичні корені / [С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, С. Сіденко, А. Шморгун]. – К. : НАНУ, 2002. – 630 с.
7. Гантінгтон С. Столкновение цивилизаций / С. Гантінгтон. – М. : АСТ, 2003. – 360 с.
8. Фреде Э. де. Культура, цивилизация, идентичность / Э. де Фреде // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 17–23.
9. Якунин В. Диалог цивилизаций для построения мирных и инклюзивных обществ / В. Якунин // Политические исследования. – 2010. – № 4. – С. 8–16.
10. Орлова Т. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : [навч. посіб.] / Т. Орлова. – К. : Знання, 2012. – 446 с.
11. Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1. : [навч. посібник] / [С. Тимченко, С. Бостан, С. Легуша, Н. Пархоменкота ін.]. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.

Анотація

Скриль С. А. Вплив глобалізації на функціонування та розвиток політичних процесів у різних цивілізаційних системах. – Стаття.

У статті розглянуті цивілізаційні особливості формування політичних систем в умовах глобалізації. Досліджуються базові цінності, які впливають на світогляд представників європейської, китайської та мусульманської локальних цивілізацій, а також на особливості організації політичних інститутів.

Ключові слова: локальна цивілізація, політична система, духовні цінності, глобалізація, демократія, Євросоюз, інтеграція.

Аннотация

Скриль С. А. Влияние глобализации на функционирование и развитие политических процессов в различных цивилизационных системах. – Статья.

В статье рассмотрены цивилизационные особенности формирования политических систем в условиях глобализации. Исследуются базовые ценности, которые влияют на мировоззрение представителей европейской, китайской и мусульманской локальных цивилизаций, а также на особенности организации политических институтов.

Ключевые слова: локальная цивилизация, политическая система, духовные ценности, глобализация, демократия, Евросоюз, интеграция.

Summary

Skryl S. A. Impact of globalization on the functioning and development of political processes in different civilizational systems. – Article.

The article describes civilizational features of the formation of political systems under the influence of globalization. The author explores basic values that influence the outlook of representatives of the European, Chinese and Muslim local civilizations, as well as the particularities of the organization of political institutions.

Key words: local civilization, political system, spiritual values, globalization, democracy, European Union, integration.